

Teodora Radišić

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu*

teodora.radisicc@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0061-1824>

Lov u mlađem gvozdenom dobu na prostoru južnapanonskog Podunavlja*

Apstrakt: Lov je tokom ljudske istorije predstavljao važnu ekonomsku i društvenu aktivnost za koju su osmišljavane različite tehnike i lovna oprema. Proučavanje ovih aspekata doprinosi razumevanju strategija preživljavanja, ekonomije, društvene organizacije i odnosa prema okolini. O lovnim praksama, značaju i značenju divljih životinja u mlađem gvozdenom dobu na prostoru južnapanonskog Podunavlja zna se veoma malo. Sa ciljem boljeg razumevanja ovog aspekta života, u radu se razmatraju arheozoološki podaci o divljim životinjama sa naseobinskih lokaliteta, kao i predmeti koji se u literaturi tumače kao delovi lovne opreme. Uzimajući u obzir skroman broj nalaza lovne opreme, veći deo rada posvećen je faunalnim ostacima kao pokazateljima strategija lova, načina korišćenja i društvene uloge divljih životinja, kao i potencijalnih statusnih razlika među naseljima.

Ključne reči: lov, divlje životinje, lovna oprema, laten, Podunavlje, ekonomija, naselja

Uvod

Tokom istorije ljudi su osmišljavali različite tehnike i lovnu opremu koja im je omogućavala bezbedno usmrćivanje divljih životinja. Studije ovih aspekata života se u najvećoj meri vezuju za paleolit, naročito litiku, iako je potvrđeno da se lov praktikuje i u mlađim periodima, nakon pojave poljoprivrede i stočarstva (up. Vitezović and Arampatzis 2024, ix–x). Izučavanje tehnika i strategija lova doprinosi razumevanju sistema preživljavanja, ekonomije, društvene organizacije i odnosa prema okolini, ali postoje i prepreke zbog kojih je nemoguće stvaranje celovite slike (npr. loša očuvanost i način sakupljanja faunalnih osta-

---

* Rad je nastao u okviru projekta *The Holocene History of Human-Wildlife Conflict and Coexistence: Archaeozoological, Archaeobotanical, Isotopic, Ancient DNA, Iconographic and Written Evidence from the Central Balkans* – ARCHAEOWILD (broj projekta 7750265) koji finansira Fond za nauku Republike Srbije.

taka, korišćenje predmeta od organskih materijala i nemogućnost funkcionalne odredbe artefakata). Uprkos tome, proučavanje opreme za lov koja je, pored ostalog, mogla služiti i kao simbol statusa, identiteta i pripadnosti grupi, pruža dokaze o obimu, kompleksnosti i ulozi (društvenoj i ekonomskoj) koju je ova aktivnost imala u zajednicama (up. Vitezović and Arampatzis 2024, ix).

Proučavanje ljudsko-životinjskih odnosa u društveno-humanističkim naukama prošlo je kroz niz promena. Jedna strana je u ovim odnosima dugo bila objektivizovana – životinje su tretirane ili kao ekonomski i simbolički resursi ili kao „prozori i ogledala“ koja odražavaju međuljudske odnose (Žakula i Živaljević 2018, 266). Osamdesete godine 20. veka donele su promene koje su omogućile nastanak „životinjskog obrta“ i nove paradigme koja odnose ljudi i životinja shvata kao dvosmerne i važne u stvaranju zajedničkih iskustava (Žakula i Živaljević 2019, 154). Fokus se stavlja na život, a ne smrt životinje, koja, iako arheološki „najvidljivija“, ne predstavlja jedini momenat u ljudsko-životinjskim interakcijama, zbog čega se naglašava i važnost poznavanja prirode životinja koja oblikuje odnose uspostavljane sa ljudima (Žakula i Živaljević 2019, 166). Međutim, postavlja se pitanje kako identifikovati, interpretirati i proizvoditi arheološko znanje o zajedničkom i međusobnom delovanju ljudi i životinja (up. Žakula i Živaljević 2019, 163). Iako se teži izbegavanju antropocentrizma, naglašava se potreba za razumevanjem limita i svest o poljima koje je moguće naučno istraživati u ljudsko-životinjskim odnosima (up. Milosavljević 2019, 847).

U studijama lova u gvozdenom dobu, interpretacije razloga, značaja i značenja ove aktivnosti uglavnom zavise od stanovišta o socijalnoj strukturi. Polazi se od pretpostavke da je bio privilegija određenih socijalnih grupa, odnosno razonoda aristokratije i simbol moći, ali se navodi i kao karakteristika poljoprivrednih naselja, gde se sprovodi radi zaštite useva i dobijanja krzna i kože (up. Green 1992, 52–53; Trebsche and an der Zaya 2013, 215–216, 223 sa daljom literaturom). Ovakve interpretacije se prvenstveno oslanjaju na pomena lova u istorijskim izvorima, koji se, pored ikonografskih predstava, koriste i za razumevanje lovne opreme (up. Green 1992, 46–60). Kao delovi opreme za lov koju koristi ruralna populacija pominju se zamke, mreže i lasa, dok se u kontekstu aristokratskog lova navode delovi ratničkog naoružanja (koplja, lukovi i strele, pračke), kao i upotreba konja i pasa (Green 1992, 55–60). Tobolci i strele u grobovima zapadnohalštatskog kruga tumače se kao lovna oprema, a zbog pojave i u bogatim i u siromašnim grobovima, kao i naseljima različitih karakteristika, smatra se da lov nije bio ograničen na elitu (Hansen 2013, 244, 253 sa daljom literaturom; Paulsen 2013). Takođe se smatra da lovna oprema nije predstavljala statusni simbol (Trebsche and an der Zaya 2013, 227). Za period starijeg gvozdenog doba o lovu svedoče i predstave situlske umetnosti,

iako pojedini autori smatraju da one ne pružaju uvid u realne lovne prakse (v. Hansen 2013, 248; Trebsche and an der Zaya 2013, 216). U odnosu na ranije periode, ikonografske predstave iz mlađeg gvozdenog doba su ređe, zbog čega su arheozoološki podaci glavni izvor podataka o lovu, iako se najčešće uklapaju u već postojeće interpretacije kreirane na osnovu istorijskih izvora (up. Green 1992).

Izuzetak predstavljaju nove studije koje kritički pristupaju socijalnom i ekonomskom značenju lova, kao i promenama u ekonomskim strategijama od kasnog halštata do kasnog latena (v. Trebsche and an der Zaya 2013; Trebsche 2014; Saliari and Trebsche 2023). Tokom kasnog halštata/ranog latena lov je bio regularna aktivnost koja je zavisila od lokalnih resursa, ali nije bila ograničena niti na određeni tip naselja, niti na lovinu, iako je očekivano da sa porastom veličine naselja i koncentracije stanovništva udeo divljači znatno opada (Trebsche and an der Zaya 2013, 215, 225–227). Smanjenje zastupljenosti divljih životinja (1-2%) vezuje se za srednji i kasni laten, što se dovodi u vezu sa promenama u nasebinskim obrascima, odnosno pojavom velikih otvorenih naselja i naselja tipa opidum (Trebsche and an der Zaya 2013, 227; Trebsche 2014, 355). Iako treba računati na sužavanje životnog prostora, mali udeo divljih životinja pre je posledica promena u sistemima preživljavanja, gde je fokus na poljoprivrednim aktivnostima, a lov sezonska aktivnost (Trebsche 2014, 355).

Varijabilnost načina upotrebe životinja za sticanje ekonomskog viška, uspostavljanje statusne diferencijacije i stvaranje simboličkih značenja kroz žrtve, darove i gozbe veoma je velika, zbog čega studije životinja mogu doprineti shvatanju sociopolitičkih aspekata života zajednica u prošlosti (up. deFrance 2009). Iako se teži prevazilaženju posmatranja životinja kao odraza društava, postojeća građa često nije dovoljna da bi se razumeli različiti aspekti uspostavljenih odnosa između ljudi i životinja, naročito divljih vrsta.

Na prostoru južnopanonskog Podunavlja u latenskom periodu najviše podataka o ljudsko-životinjskim odnosima pružaju arheozoološki podaci. Istraživanja su usmerena na razumevanje ekonomskih uloga, pre svega, domaćih životinja putem proučavanja ostataka iz naselja, dok proučavanja i interpretacije drugih konteksta sa životinjama (ostaci u grobovima, grupe povezanih kostiju) nedostaju (v. Trifunović 2006; Jovanović M. 2012; Jovanović B. 2018; Radišić 2022). Bez detaljnih analiza pomenutih konteksta veoma je nezahvalno govoriti o drugim aspektima uloga i značenjima, kako domaćih tako i divljih životinja. U ovom radu je iz tog razloga fokus na arheozoološkim podacima o divljim životinjama iz naselja i predmetima koji se u literaturi tumače kao lovna oprema, kao pokazateljima strategija lova, načina korišćenja i društvene uloge divljih životinja, ali i potencijalnih statusnih razlika među kasnolatskim naseljima.

Društvene i ekonomske prilike u kasnom latenu

Terminom kasni laten se, u južnopanonskom Podunavlju, označava vreme od sredine/kraja 2. veka pre nove ere do rimskih osvajanja krajem 1. veka pre nove ere (Božič 2008; Kavur and Guštin 2011; Dizdar 2012; Dizdar and Radman Livaja 2015). Opšteprihvaćeno je da vodeći sloj društva čini ratnička elita (npr. Todorović 1972; Potrebić and Dizdar 2012), iako postoje i interpretacije prema kojima treba računati na kombinovane životne strategije (poljoprivrednici/zanatlije – ratnici), a ne oslonjenost samo na ratničku ekonomiju (up. Ljuština and Spasić 2016; Mihajlović 2019). O tim drugim „slojevima“ društva, njihovim pozicijama i ulogama malo se zna, ali se smatra da ne postoje oštre granice među njima (Ljuština and Spasić 2016). Društveno ustrojstvo podrazumeva razvoj poljoprivredne ekonomije, vezivanje za teritoriju, jačanje poljoprivrednih i zanatskih delatnika i njihovo uključivanje u raspodelu moći (Mihajlović 2019, 207). Iz domaćinstava koja su mogla imati različite ekonomske strategije, proizilazili su istaknuti pojedinci sa većim stepenom autoriteta, odnosno računala se na postojanje nejednakog rasporeda ekonomskih i socijalnih kapaciteta i postojanje moćnika lokalnog ranga na nivou pojedinačnih naselja, koji su sa sebi sličnima bili umreženi na nivou manjih regija (Mihajlović 2015, 304; 2019, 241–244).

To je vreme demografske ekspanzije i intenziviranja naseljenosti koja se ogleda u velikom broju naselja naročito na prostoru Srema, istočne Slavonije i južne Bačke, dok su u Banatu, Podunavlju nizvodno od Beograda i dolini Morave naselja malobrojnija (Mihajlović 2019, 206–207). Ona se najopštije dele na utvrđena i otvorena, a u literaturi se postavlja jasna distinkcija u pogledu njihovih karaktera i funkcija (v. Todorović 1974; Jovanović B. 1974; Majnarić-Pandžić 1984; Jovanović B. i Jovanović M. 1988; Popović 1992; Dizdar 2001a; 2001b; 2012; Jovanović M. 2009; Drnić 2019). Budući da treba računati na veoma kompleksan nasebinski pejzaž u kasnom latenu (up. Drnić 2019) sa nizom naselja različitih karakteristika, veoma je nezahvalno postavljati jasne granice u ulogama i pozicijama koje su naselja mogla imati. Utvrđena naselja jesu neka vrsta društvenih fokalnih tačaka u kojima je koncentrisan dobar deo socioekonomske moći, ali su i neka od otvorenih naselja mogla imati tu ulogu. Iako se smatra da ne postoje jasni arheološki pokazatelji nejednakih društvenih uloga unutar, niti između naselja, pretpostavlja se da su razlike u ekonomskim i statusnim položajima mogle postojati, kako između utvrđenih i otvorenih, tako i među utvrđenim naseljima – ona nisu bila ista u pogledu značaja, društvenih i ekonomskih kapaciteta i uloga (Mihajlović 2019, 213–219, 245–246).

Kraj života u utvrđenim naseljima smešta se u kraj 1. veka pre nove ere ili početak 1. veka nove ere, što se dovodi u direktnu (v. Todorović 1974; Majnarić-Pandžić 1984; Jovanović B. i Jovanović M. 1988; Dizdar 2001a; 2001b;

Jovanović M. 2012; Wendling 2019) ili indirektnu vezu (Mihajlović 2015, 318; 2019, 267) sa rimskim dejstvima u južnopanonskom Podunavlju. Različita sudbina utvrđenih naselja mogla je biti uslovljena i prirodom prethodno uspostavljenih odnosa sa rimskim svetom (Dizdar and Radman-Livaja 2015, 217; Wendling 2019, 239). Transformacija jugoistočne alpske regije u kontaktnu zonu sa rimskim svetom od 2. veka pre nove ere imala je uticaj na južni i istočni Karpatski basen, olakšavajući cirkulaciju ljudi, dobara, praksi i ideja, što je trend nastavljen i tokom rimskih intervencija na ovim prostorima (Dizdar and Tonc 2013; Dizdar and Radman-Livaja 2015; Egri 2018; 2019, 81–82; Ljuština and Radišić 2021). Za razliku od utvrđenih, u otvorenim naseljima na teritoriji koja je ušla u okvire Rimskog carstva život se nastavlja do početka 2.veka, što se tumači kao preživljavanje i integracija lokalnih zajednica u novi socijalni kontekst (Brukner 1995; Jovanović B. 2009; Dizdar 2012, 130–131, Dizdar and Radman-Livaja 2015; Drnić 2019, 177).

Dok se o kontaktima ostvarivanim na nadregionalnom nivou više zna, o postojanju i karakteru ekonomskih kontakata među naseljima na uže definisanim područjima zna se veoma malo. U literaturi je ekonomskim delatnostima generalno posvećeno malo pažnje – o lovu, poljoprivredi, zanatstvu i trgovini ne postoje sveobuhvatne studije, kao ni o ekonomijama pojedinačnih naselja. Kada su i prisutne, interpretacije se često odnose na veći značaj jedne delatnosti u odnosu na drugu (up. Radišić 2022, 11). U sinteznim radovima (v. Todorović 1974; Jovanović B. 1974; 1987; Popović 1992), navodi o poljoprivredi, stočarstvu, kao i lovu i ribolovu koji se pominju kao dopunske aktivnosti, su retki. Ipak, smatra se da je ekonomija znatnim delom bila oslonjena na poljoprivredu (up. Mihajlović 2012; 2019), a kao dokazi razvijenosti i značaja zemljoradnje najčešće se uzimaju arheološki pokazatelji (prostori za skladištenje u naseljima, objekti i predmeti za obradu, oruđe za zemljoradnju), kao i rezultati palinoloških i arheobotaničkih studija (up. Radišić 2022, 11–13). Tumačenja strategija stočarstva uglavnom se baziraju na arheozoološkim podacima, dok je malo podataka o arheološkim pokazateljima praktikovanja ovih aktivnosti (up. Radišić 2022, 11–13). Kada je u pitanju lov, pominje se mogućnost upotrebe kopalja i strelica u ove svrhe (Dizdar i Radman Livaja 2015, 222; Drnić 2020, 69).

Arheozoološka i arheološka svedočanstva lova

Životinjski ostaci u srpskoj arheologiji dugo nisu smatrani korisnim pokazateljem načina života u prošlosti. Iako se na velikom broju lokaliteta beleži savesno sakupljanje kostiju, arheozoološki podaci su uglavnom ograničenog obima, svedeni na spisak vrsta i njihovu relativnu zastupljenost (up. Stojanović i Bulatović 2013, 19). To je slučaj i sa podacima za laten, pa stoga ne čudi da

pomeni stočarstva, lova i ribolova u sinteznim radovima često ostaju bez pozivanja na rezultate arheozooloških analiza, odnosno podrazumevaju samo opšte napomene (up. Radišić 2020, 2022).

Za period mlađeg gvozdеног doba arheozoološki podaci potiču iz kasnolatenskih naselja koja su većinski na teritoriji današnje Vojvodine – u Bačkoj (Čarnok, Stari vinogradi i Turski šanac), Sremu (Gomolava, Gradina na Bosutu i lokaliteti na trasi puta E70: Bare, Gajići, Livade, Bregovi, Atovac, Vrtlozi, Mitrovačke livade, Tromeda, Velike ledine i Žirovac) i Banatu (Židovar). Izuzetak je lokalitet Nad Klepečkom kod Kostolca (Braničevski okrug) na kojem su, pored ostalih, konstatovani ostaci iz 2. i 1. veka pre nove ere (Mladenović, Jovičić i Danković 2019, 205) i lokalitet Kale – Krševica kod Bujanovca za koji postoje publikovani podaci vezani za 4. i 3. vek pre nove ere (Blažić 2005b, 263), ali ne i 2. i 1. vek pre nove ere (Popović 2011, 157). Analizirani faunalni skupovi uglavnom potiču iz otvorenih naselja, dok ih je manje iz utvrđenih naselja (Čarnok, Turski šanac, Gomolava, Gradina na Bosutu, Židovar) (Blažić 1978; 1992; 1995; 2005a; Clason 1979; Radišić 2015; 2016; 2022; Radišić and Ljuština 2020; Vuković i Marković 2019).¹

Iako broj kasnolatenskih naselja sa arheozoološkim podacima nije zamearljiv, kvalitet publikovanih podataka ograničava interpretativne mogućnosti. Nedostaci većine pomenutih studija podrazumevaju analizu veoma malih faunalnih skupova, način prikazivanja rezultata, kao i fokus na zastupljenost vrsta, ali ne i druge pokazatelje strategija stočarstva i lova. Takođe, često nedostaju podaci o kontekstima, kampanjama iz kojih analizirani ostaci potiču, veličini uzoraka i korišćenju metodologiji (up. Radišić 2020, 127).

U radu se razmatraju arheozoološki podaci o divljim životinjama sa šesnaest kasnolatenskih nalazišta. Za polovinu postoje podaci o veličinama obrađivanih uzoraka (Turski šanac, Tromeda, Gomolava, Čarnok, Gradina na Bosutu, Čurug, Nad Klepečkom i Židovar) (Blažić 1978, 13; 1994, 165; 1995, 338; Clason 1979, 113; Radišić 2016, 68–69; 2022; Vuković i Marković 2019, Tabela 1; Radišić and Ljuština 2020, 314–315), dok veličina preostalih osam faunalnih skupova nije poznata. U pojedinim slučajevima, gde postoje, jasno je da je reč o vrlo malim uzorcima (npr. 29 kostiju sa Turskog šanca), što se može pretpostaviti i za uzorke sa lokaliteta u Sremu na kojima je otkriveno po nekoliko objekata (v. Brukner 1995). Broj određenih primeraka (BOP)² je metoda kvantifikacije koja je dominantno korišćena prilikom analiza, iako uglavnom nedostaju objašnjenja o tome koji su skeletni elementi i fragmenti determinisani, kao i apsolutni broj određenih primeraka. Umesto toga, rezultati se najčešće

¹ O karakterima pojedinačnih naselja v. Brukner 1995; Trifunović 2006; 2014; Trifunović i Pašić 2003; Jovanović M. 2008, 2012; Ljuština 2014; Drnić 2019; Wendling 2019

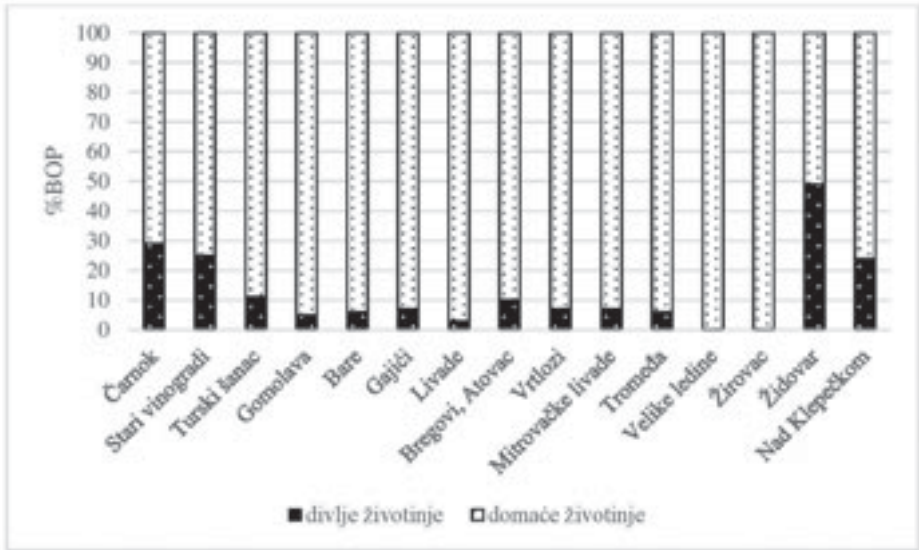
² O metodama kvantifikacije uopšteno v. Grayson 1984

prezentuju u vidu relativne zastupljenosti životinjskih vrsta, odnosno procentualnog udela u faunalnim skupovima što je slučaj na lokalitetima Turski šanac, Gradina na Bosutu, Bare, Gajići, Livade, Bregovi, Vrtlozi, Mitrovačke livade, Tromeda, Velike ledine, Žirovac (Blažić 1992; 1995; 2005a), dok su „sirovi“ podaci o broju određenih primeraka³ prisutni samo za lokalitete Čarnok, Stari vinogradi, Gomolava, Židovar i Nad Klepečkom (Clason 1979; Radišić 2016; 2022; Vuković i Marković 2019; Radišić and Ljuština 2020). Razumevanje lova se, dakle, u ovom radu zasniva na postojećim podacima o broju određenih primeraka divljih životinja, njihovoj relativnoj zastupljenosti, ali i podacima o starosnim i polnim strukturama, zastupljenosti skeletnih elemenata i tragovima kasapljenja koji postoje samo za lokalitete Čarnok, Stari vinogradi, Gomolava i Židovar. Iako su faunalni ostaci sa pomenutih lokaliteta bili predmet više analiza (up. Clason 1979; Blažić 1992; Radišić 2016; Radišić and Ljuština 2020), najopsežniji podaci o divljim životinjama nalaze se u doktorskoj disertaciji autora ovog rada (v. Radišić 2022), zbog čega ona i predstavlja osnovu za razmatranje divljih životinja.

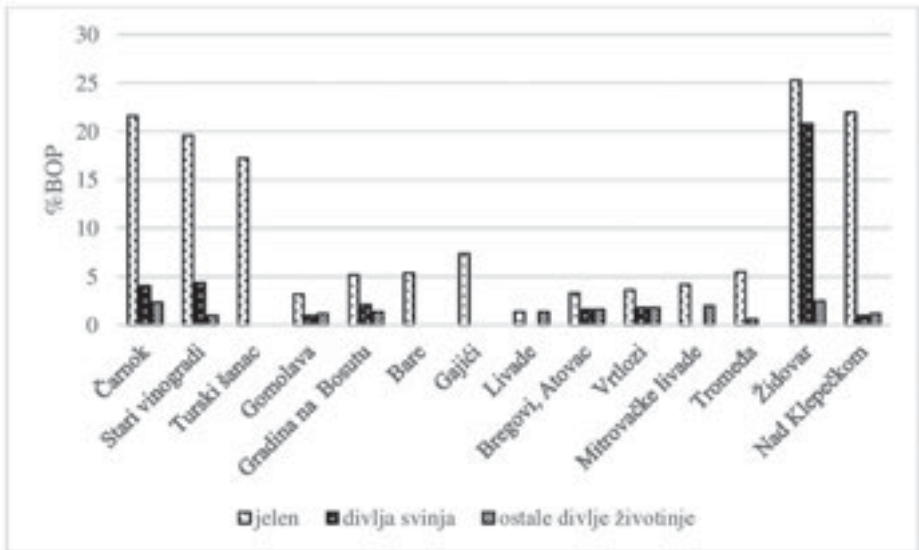
Prema dosadašnjim rezultatima u uzorcima su najzastupljeniji ostaci sisara, dok su ostaci ptica, riba, vodozemaca, školjki i puževa daleko manje prisutni. Među sisarima, o kojima je uglavnom i pisano, prevlađuju domaće životinje, pre svega ostaci domaćeg govečeta, ovce/koze i domaće svinje, dok su ostaci konja i psa manje prisutni (Clason 1979; Blažić 1978; 1992; 1995; 2005a; Radišić 2015; 2016; 2022; Radišić and Ljuština 2020; Vuković i Marković 2019). Na osnovu podataka o relativnoj zastupljenosti vrsta naglašava se značaj stočarstva u odnosu na lov i ribolov u ekonomiji kasnolatenskih naselja (Blažić 1978, 16; 1992, 401; 1995, 339; Clason 1979, 111). Međutim, sa novim analizama osteološkog materijala (npr. Radišić 2016, 2022; Radišić and Ljuština 2020) postalo je jasnije da se generalizacije za šire definisane prostore moraju prevazići, da se arheozoološki zapisi moraju tumačiti na nivou pojedinačnih naselja uzimajući u obzir individualne i promenljive „istorije“ svakog od njih i da se mora uzeti u obzir kompleksnost nastajanja, odnosno niz faktora koji su uticali na kreiranje faunalnih skupova (up. Radišić 2022). Kao i u slučaju drugih ekonomskih delatnosti, veoma je nezahvalno govoriti o značaju stočarstva u odnosu na lov. Iako je u većini istraživanja fokus na strategijama stočarstva, novi podaci omogućavaju bolje razumevanje interakcija divljih životinja i ljudi u kasnom latenu na prostoru južnopanonskog Podunavlja.

Podaci o relativnoj zastupljenosti divljih životinja pokazuju izrazite razlike između lokaliteta u Bačkoj i Banatu, i onih u Sremu. Naime, na lokalitetima Čarnok i Stari vinogradi njihov udeo je između 25–30%, a na Židovaru 50%,

³ Za objašnjenje ove metode kvantifikacije i detaljan opis kriterijuma za određivanje ovog parametra na lokalitetima Čarnok, Stari vinogradi, Gomolava i Židovar, kao i načinu predstavljanja rezultata o grupama povezanih kostiju (GPK) v. Radišić 2022

Slika 1. Relativna zastupljenost divljih i domaćih životinja na kasnolatenskim nalazištima u Srbiji prema broju određenih primeraka (%BOP)

Slika 2. Relativna zastupljenost divljih životinja na kasnolatenskim nalazištima u Srbiji prema broju određenih primeraka (%BOP)

dok je na lokalitetima u Sremu njihov udeo znatno manji i kreće se od 0% do 10% (Slika 1). Mali uzorci sa nalazišta u Sremu, sa izuzetkom Gomolave, mogli su u određenoj meri doprineti malom udelu i diverzitetu divljih životinja, zbog

na lokalitetima Stari vinogradi i Židovar (Radišić 2022, 102–110). Na Židovaru je i zabeleženo najviše rogova, a veliki broj sadržao je tragove kasapljenja koji svedoče o odvajanju rogova od baze lobanja i njihovoj daljoj upotrebi (Radišić 2022, 96). Interesantno je da na Starim vinogradima, gde je jelen veoma zastupljena životinja, rogova ima izrazito malo. Ovakve razlike među lokalitetima, iako mogu biti posledica različitog tretmana i upotrebe ove sirovine, mogu odražavati i razlike u načinu razvrstavanja koštanog materijala pri istraživanjima. Nisu zabeležene znatne razlike u tretmanu tela jelena među lokalitetima – na svim je najviše skeletnih elemenata iz regije donjih zadnjih udova koji nose i najviše tragova kasapljenja, a koji ukazuju na odvajanje distalnih delova nogu i njihovo odbacivanje u početnim fazama obrade tela (Radišić 2022, 66, 80, 96). Od skeletnih elemenata koji nose meso, na svim lokalitetima je najviše radijusa i tibija, dok se na Židovaru pojavljuje i dosta skapula i humerusa (Radišić 2022, 64–95). Ovaj lokalitet specifičan je i po retkoj pojavi tragova dranja u odnosu na druge lokalitete, kao i upotrebi masivnih alatki (satara) za kasapljenje, u poređenju sa manjim alatkama (noževima) čija je dominantna upotreba pretpostavljena na lokalitetima Čarnok i Stari vinogradi (Radišić 2022, 133). Iako zahteva detaljniju analizu i ukazuje na neekonomske aspekte značaja i značenja jelena, važno je spomenuti i ceo skelet jelena u artikulaciji na nalazištu Stari vinogradi, čija je starost u trenutku smrti bila između dve i dve i po godine.

Zastupljenost divlje svinje (*Sus scrofa*) takođe varira među lokalitetima, a na nekima nije ni detektovana. Udeo ostataka je najmanji na nalazištima u Sremu i Nad Klepečkom (1–2%), nešto je veći na nalazištima u Bačkoj (oko 4%), dok je na Židovaru veoma velik (oko 20%) (Slika 2, Tabela 1). Biometričkim analizama pojedinih skeletnih elemenata (tibije i astragalusa) sa četiri lokaliteta (Čarnok, Stari vinogradi, Gomolava, Židovar) potvrđeno je postojanje razlika u veličini između domaćih i divljih svinja (Radišić 2022, 122), međutim potrebno je napomenuti da za određeni broj kostiju odredba nije izvršena do nivoa vrste. Najveći izazov predstavlja određivanje očnjaka, koji se morfološki razlikuju kod mužjaka i ženki i koji predstavljaju koristan „alat“ za razumevanje strategija lova. Na lokalitetima Čarnok i Stari vinogradi veći je broj očnjaka za koje odredba do vrste nije sprovedena, što na Židovaru nije slučaj i posledica je očiglednije razlike u veličinama između domaćih i divljih svinja. Na ovom lokalitetu je velika razlika i u polnoj pripadnosti očnjaka – 87% pripada mužjacima, dok na drugim lokalitetima razlike između zastupljenosti očnjaka mužjaka i očnjaka ženki nisu tako izražene, iako veći broj pripada mužjacima, što je slučaj i sa neopredeljenim primercima (*Sus* sp.) (Radišić 2022, 63, 75, 93). Pretpostavka je da je lov na Židovaru bio usmeren i da je podrazumevao lov krupnih muških jedinki, dok na Čarnoku i Starim vinogradima nije imao takav karakter. Verovatno je da su pomenute prakse i uticale na razlike u mogućnostima determinacije očnjaka do vrste. Za razliku od polne, starosna struktura ne ukazuje na znatne

razlike među lokalitetima, a podrazumeva lov i starijih i mlađih životinja (Radišić 2022, 102, 105, 110). Tragovi kasapljenja na svim lokalitetima ukazuju na obradu i konzumaciju, ali se o razlikama u tretmanu tela između lokaliteta ne može govoriti zbog male veličine uzoraka. Jedino se može konstatovati da na Židovaru tretman tela pokazuje više sličnosti sa tretmanom tela krupnih, nego srednje krupnih sisara (Radišić 2022, 108).

Divlje goveče (*Bos primigenius*) je vrsta čiji se ostaci javljaju samo u naseljima utvrđenog karaktera (Čarnok, Gomolava, Gradina na Bosutu, Židovar) i to u vidu nekoliko primeraka čiji procentualni udeo ne prelazi 1% (Tabela 1). Interesantno je da se na Gomolavi, gde je udeo divljih životinja manji u odnosu na druga naselja utvrđenog karaktera (Slika 1), udeo divljeg govečeta veći (0,6%) (Tabela 1), što se primećuje i u broju primeraka – na Gomolavi je zabeleženo šest kostiju, na Čarnoku dve, na Židovaru jedna, dok za Gradinu na Bosutu nije poznat broj primeraka (up. Blažić 1992, 404). Među ostacima su najčešći distalni delovi nogu (metapodijalne, tarzalne kosti i falange), ali je zabeleženo i prisustvo tibija i radijusa. U slučajevima gde je starost mogla biti određena, u pitanju su odrasle jedinice (Radišić 2022, 62–95).

Samo u naseljima utvrđenog karaktera javljaju se i ostaci mrkog medveda (*Ursus arctos*). Njihov procentualni udeo ne prelazi 1%, a reč je o jednoj kosti na Gomolavi, pet na Čarnoku i deset na Židovaru (Tabela 1) (Radišić and Ljuština 2020, 320; Radišić 2022). Uglavnom su to delovi kranijuma, vilica i distalnih delova nogu (Radišić and Ljuština 2020, 320; Radišić 2022, 62–95). Na Čarnoku tri kosti pripadaju mladuncima starim oko godinu dana, a na jednoj donjoj vilici nalazi se i trag kasapljenja za koji se smatra da je nastao prilikom dranja (Radišić 2022, 62–67).

Ostaci srne (*Capreolus capreolus*) se takođe pojavljuju u malom broju. Procentualni udeo je nešto veći u naseljima otvorenog karaktera (Tabela 1), što je pre posledica manjeg diverziteta vrsta, odnosno veličine obrađenih uzoraka, nego razlika u lovnim praksama. Na lokalitetima Stari vinogradi, Čarnok i Gomolava zabeležena je po jedna, dve, odnosno tri kosti (rogovi, radijusi, tibija), dok se na Židovaru beleži nešto veći broj ostataka (četnaest primeraka) (Radišić and Ljuština 2020, 320; Radišić 2022, 62–95).

Jazavac (*Meles meles*) je divlja životinja čiji su ostaci zabeleženi na lokalitetima Čarnok, Stari vinogradi i Židovar. Procentualna zastupljenost je do 0,5% (Tabela 1), a u pitanju je mali broj skeletnih elemenata iz različitih delova tela (Radišić and Ljuština 2020, 320; Radišić 2022, 62–95). Budući da ova vrsta iskopava jame u kojima provodi deo života (up. Kurek et al. 2022), treba uzeti u obzir mogućnost da kosti iz arheoloških slojeva potiču od uginulih životinja, odnosno da ne predstavljaju rezultat deponovanja od strane čoveka. Ipak, postojanje traga kasapljenja na jednom humerusu i nalaz grupe od pet metakarpalnih

kostiju (verovatno od jedne šape), sa lokaliteta Stari vinogradi (Radišić 2022, 70–81) ukazuju na lov ove vrste.

Na istim lokalitetima zabeleženi su ostaci zeca (*Lepus europaeus*), kojih je nešto više na Čarnoku, nego na Židovaru (jedna kost) i Starim vinogradima (dve kosti) (Tabela 1) (Radišić 2022, 70–95). Naime, na Čarnoku je, pored jedanaest pojedinačnih kostiju mlađih i starijih jedinki, u jednom objektu pronađen veći broj kostiju zadnjeg dela tela, a na osnovu metatarzalnih kostiju procenjeno je da potiču od najmanje pet jedinki (Radišić 2022, 62–68). Postojanje tragova kasapljenja na pelvisu i tibiji sa istog lokaliteta, pored već pomenutog nalaza celine sa velikim brojem metatarzalnih kostiju, ukazuju na obradu tela zečeva (Radišić 2022, 67–68). Patološka promena je zabeležena na jednoj metatarzalnoj kosti (Radišić 2022, 68), ali, kao ni u slučaju promene na metakarpalnoj kosti jazavca sa lokaliteta Stari vinogradi, bez daljih analiza nije moguće govoriti koliko su stanja, koja su izazvala uočene promene, uticala na život ovih jedinki, odnosno da li su doprinele lakšem lovu.

Kosti dabra (*Castor fiber*) zabeležene su na pet lokaliteta, a procentualni udeo, izuzev na lokalitetu Mitrovačke livade (2%), kreće se između 0,1 i 0,2% (Tabela 1). Budući da izostaje podatak o broju primeraka kostiju dabra sa nalazišta Mitrovačke livade (up. Blažić 1992, 1995), nije moguće detaljnije govoriti o uzrocima ove situacije, izuzev mogućnosti da je veća zastupljenost posledica malog diverziteta vrsta u analiziranom uzorku. Na ostalim nalazištima detektovana je po jedna (Stari vinogradi, Gomolava), odnosno po tri kosti (Čarnok, Židovar), a tragovi antropogenog dejstva nisu zabeleženi (Radišić 2022, 62–95).

Izuzev ostataka medveda i jazavca, na pojedinim lokalitetima su zabeleženi i ostaci drugih mesoždera – u veoma skromnom broju, uglavnom po jedna ili dve kosti (Tabela 1). Jedna kost kune (*Martes martes*) pronađena je na lokalitetu Stari vinogradi (Radišić 2022, 70). Sa istog lokaliteta potiču i dve kosti lisice (*Vulpes vulpes*), a još jedna je zabeležena na Čarnoku (Radišić 2022, 62–78). Na Židovaru je detektovana jedna kost risa (*Lynx lynx*) (Radišić 2022, 91–95). Jedino su ostaci divlje mačke (*Felis silvestris*) nešto brojnije – na Gomolavi je pronađena jedna, a na lokalitetu Stari vinogradi dve pojedinačne kosti, kao i grupa povezanih kostiju u jednom objektu, koja predstavlja ostatke odrasle jedinke (Radišić 2022, 70–87). Skeletni elementi navedenih mesoždera uglavnom podrazumevaju duge kosti, ali zbog nedostatka antropogenih tragova kao i male brojnosti, nije moguće detaljnije govoriti o načinima i razlozima lova, obradi i korišćenju.

Za razumevanje lova, osim arheozooloških podataka o divljim životinjama, neophodno je i poznavanje korišćene opreme i primenjivanih strategija. Smatra se da je lov bio dopunska aktivnost koja je mogla biti praktikovana zbog dostupnosti resursa (up. Torodović 1974; Popović 1992), ali su interpretacije predmeta korišćenih za lov veoma retke. Osim odsustva interesovanja za ovu

problematiku, uzrok bi trebalo tražiti i u metodološkim preprekama koje se tiču funkcionalnog opredeljenja oružja i oruđa. Naime, za veliki broj predmeta (npr. makaze, sekire, noževi, strelice itd.) u literaturi se predlažu višestruke interpretacije, ali i multifunkcionalnost (up. Radman Livaja 2001; Ferencz and Vaida 2010; Ljuština and Spasić 2016; Ljuština i Radišić 2018; Dizdar i Drnić 2018). Jedan od retkih primera pomena delova naoružanja kao lovne opreme vezuje se za Karaburmu. Za vrhove kopalja (romboidnog preseka sa dugačkim tulcem) iz grobova hronološki opredeljenih u Beograd 4 fazu (Dizdar and Radman Livaja 2015, 221–222), kakva se pronalaze i u zapadnoj Mađarskoj, navodi se da su mogla služiti i za lov, iako se napominje da je teško razlikovati koji tipovi kopalja su služili u koje svrhe (up. Márton 2002, 134). Na nekropoli Karaburma smatra se da su koplja predstavljala deo standardne ratničke opreme namenjene za polaganje uz pokojnika, ali da ona ne moraju nužno biti vezana za ratničke aktivnosti, odnosno da su pogodna i za lov (Mihajlović 2019, 230–231). U kontekstu lovnog pribora pominje se i nalaz iz groba 32 sa nekropole Rospri Ćuprija, gde je, pored standardne ratničke opreme, pronađen i trakasti okov tobolca i gvozdeni vrh strele (Drnić 2020, 69 prema Todorović 1963). Iako se ne pominju kao predmeti korišćeni za lov, na nekropoli Karaburma u dva groba pronađeni su okovi koji su opredeljeni kao pripadajući tobolcima (up. Todorović 1972). Za nalaz iz groba 10 (Todorović 1972, 77) ne postoji slaganje oko opredeljenja, budući da se ovi nalazi tumače i kao delovi okova kanije mača tipa Majnc, što je rezultiralo i promenom datovanja ovog groba u fazu Beograd 4, umesto Beograd 3 (Egri 2016). Za ostatke iz groba 149 koji su prvobitno opredeljeni kao delovi tobolca (Todorović 1972, 77) u narednim radovima istog autora više se ne navode kao takvi (Todorović 1974, 87, 89).

Diskusija

Životinjski ostaci iz naseobinskih lokaliteta najčešće su rezultat eksploatacije životinjskih resursa, nastali kao posledica kompleksnih načina upravljanja i percepcije životinja (Reitz and Wing 2008, 6). Da bi se arheozoološki zapis adekvatno interpretirao, neophodno je uzeti u obzir specifičnosti prostora i vremena u kojem je formiran, što u slučaju kasnog latena na prostoru južnopanonskog Podunavlja podrazumeva složenu društvenu strukturu i kompleksan naseobinski pejzaž sa naseljima različitih pretpostavljenih društvenih i ekonomskih uloga između kojih su mogli biti uspostavljeni odnosi promenljivog karaktera (up. Mihajlović 2019; Radišić 2022). Proučavanje lova, kao jednog od aspekata života kojem do sada nije pridavana naročita pažnja, može doprineti boljem razumevanju, kako ekonomija pojedinačnih naselja, tako i društvene strukture.

Arheozoološki podaci pokazuju znatne razlike u relativnoj zastupljenosti divljih životinja između lokaliteta u Bačkoj i Banatu sa jedne, i onih u Sremu sa druge strane. Bioarheološki podaci za Gomolavu (up. Bottema and Otaway 1982; van Zeist 2003) i navodi iz istorijskih izvora (up. Domić-Kunić 2006, 61–62) ukazuju da za prostor Srema treba računati na postojanje šumskih i močvarnih staništa, zbog čega se može pretpostaviti da na različitu zastupljenost divljih životinja nisu uticale izrazite razlike u dostupnim resursima, već različite ekonomske strategije stanovnika (v. Radišić 2022, 140). Ipak, u obzir treba uzeti i pretpostavku o različitim gustinama naseljenosti različitih delova južnopanonskog Podunavlja, odnosno mogućnost različitog intenziteta smanjenja šumskog pokrivača zarad dobijanja obradivih površina (up. Mihajlović 2012; 2015, 278; 2019, 206–207). Budući da su znanja o pejzažu vrlo oskudna, iznete pretpostavke o mogućim razlikama u dostupnosti resursa kao uzroku različite zastupljenosti divljih životinja potrebno je dalje ispitati (v. Radišić 2017).

Velika zastupljenost divljih životinja na širem srednjeevropskom prostoru u latenu nije česta pojava, iako strategije stočarstva i lova pokazuju neke opšte sličnosti (v. Bökönyi, 1974; Green 1992; Groot 2018). Za kasni halštat/rani latenu prosečni udeo lovnih vrsta je 5%, dok u srednjem/kasnom latenu dolazi do znatnog opadanja, kada udeo divljih životinja retko prelazi 1% (Trebsche and an der Zaya 2013; Trebsche 2014; Saliari and Trebsche 2023). Razlike među lokalitetima svakako postoje – na nekima divlje životinje nisu ni detektovane, dok su na nekim zastupljene i preko 70%. Kada je udeo divljači između 10–16% to se smatra velikom zastupljenošću i tumači se kao posledica postojanja bogatih resursa i individualnih preferencija ka lovu, ali je značajno što ta pojava nije ograničena na jedan tip naselja, već je zabeležena u naseljima različitih karakteristika (Trebsche and an der Zaya 2013, 227; Saliari and Trebsche 2023, 15). U slučajevima kada lovne vrste čine manje od 1% smatra se da lov nije bio regularna aktivnost, dok se slučajevi sa vrlo visokom zastupljenošću tumače kao rezultat intenzivnog praktikovanja lova u kriznim situacijama (Trebsche and an der Zaya 2013, 218–219). Veliki udeo divljih životinja (oko 30%) sa prostorno bliskih lokaliteta na teritoriji današnje Rumunije (Divić-Grad i Ljupkova-Stenka) smatra se pokazateljem prisustva aristokratije koja lov praktikuje kao simbolično sredstvo iskazivanja ratničkog identiteta (el Susi 1996, 1997a; Tarcan and Bejenaru 2001; Rustoiu and Ferencz 2019, 192–193).

U kasnolatenskim naseljima na prostoru južnopanonskog Podunavlja najzastupljenija divlja životinja je jelen, zatim divlja svinja, dok su ostaci divljevog govčeta, srne, mrkog medveda, jazavca, zeca, lisice, kune, divlje mačke i risa veoma slabo zastupljene, što je slučaj i na istovremenim srednjeevropskim lokalitetima (up. Bökönyi, 1974; Green 1992; Trebsche and an der Zaya 2013; Trebsche 2014; Saliari and Trebsche 2023). Životinje čiji se ostaci pojavljuju u vidu nekoliko kostiju predstavljaju vrste koje su mogle biti lovljene iz razli-

čitih pobuda. U literaturi se kao razlozi najčešće navode zaštita useva, krzno i sportska rasonoda elite (Green 1992, 52–53). Kada su u pitanju ove životinje na analiziranom prostoru, na osnovu dostupnih arheozooloških i arheoloških parametara, nije moguće govoriti o značenju i značaju ovih vrsta u različitim aspektima života kasnolatenskih zajednica, kao ni zaključivati o razlozima lova. Moguće je samo pretpostaviti da su praktični razlozi kao što su opasnost i šteta koju su ove vrste mogle nanositi uticali na to da budu lovljene. Svakako, mogle su biti korišćene za dobijanje sirovina, a na potencijalnu eksploataciju krzna ukazuju donja vilica mladunčeta mrkog medveda sa tragom kasapljenja, metatarzalne kosti zečeva sa lokaliteta Čarnok, kao i nalaz grupe metakarpalnih kostiju jazavca sa lokaliteta Stari vinogradi (Radišić 2022, 67–78). Naime, kao arheozoološki pokazatelji korišćenja krzna uzimaju se upravo skeletni elementi koji ostaju u krznu nakon dranja – šape i repovi, odnosno falange, metapodijalne kosti i repni pršljenovi (up. Green 1992, 55; Trebsche and an der Zaya 2013, 222). Ipak, treba imati u vidu i mogućnost odbacivanja ovih skeletnih elemenata prilikom početnih faza kasapljenja.

Kao razlog lova jelena najčešće se navodi šteta koju je ova vrsta nanosila usevima. Smatra se da je lovljen od strane ruralne populacije, ali i od strane elite, što je intepretacija zasnovana na predstavama lovaca na konjima, kao i pomenima upotrebe konja za potere u istorijskim izvorima (up. Green 1992, 50). U kasnolatenskim naseljima u južnopanonskom Podunavlju jelen predstavlja najčešće lovljenu divlju životinju, čiji se ostaci javljaju na gotovo svim lokalitetima. Sudeći prema relativnoj zastupljenosti (oko 20%) i starosnoj strukturi, lov na jelena je predstavljao regularnu aktivnost usmerenu na odrasle jedinke. Udeo ostataka ove životinje se na pojedinim nalazištima može meriti sa udelom ostataka domaće svinje/ovce i koze, što je posebno značajno uzimajući u obzir količinu mesa koju telo jelena nosi u poređenju sa srednje krupnim sisarima. Iako ide u prilog značaju jelena u ishrani, ne može se govoriti da je bio ekonomski značajnija životinja, budući da su domaće životinje kasnolatenskim zajednicama bile od izuzetnog značaja zbog sekundarnih proizvoda i radne snage (v. Radišić 2022). Takođe, treba računati i na mogućnost „odliva“ određenog broja domaćih životinja iz nekih naselja (up. Radišić 2022, 136–144), što je za posledicu moglo imati deponovanje većeg broja ostataka jelena, koji ostaju i arheološki vidljivi, za razliku od onih životinja čiji ostaci nisu pohranjeni u naselju, a potiču od životinja koje su bile važne u ekonomijama naselja. Arheozoološki parametri ukazuju na korišćenje jelena kao izvora sirovina poput rogova i kože, a izrazite razlike u tretmanu tela među naseljima nisu zabeležene. Prakse kasapljenja i konzumacije vršene su unutar naselja, a jedine razlike odnose se na veću prisutnost rogova na Židovaru, kao i manje tragova dranja na istom lokalitetu, što bi moglo ukazati na različit intenzitet eksploatacije i tretman ovih sirovina među naseljima (up. Radišić 2022, 128, 133), iako je potrebno računati i na razlike u načinu prikupljanja i sortiranja materijala.

Divlja svinja je druga po zastupljenosti među divljim životinjama, a naročito je izražen njen udeo među ostacima na Židovaru, gde se nalazi na trećem mestu, posle jelena i domaće svinje. Na istom lokalitetu, za razliku od ostalih, beleži se i veoma velika razlika u zastupljenosti mužjaka i ženki, kao i prisustvo veoma krupnih mužjaka, što može ukazivati na usmeren lov. U keltskim studijama ističe se značaj divlje svinje, što je slika zasnovana na učestalim predstavama i navodima klasičnih autora o divljim veprovima kao omiljenoj lovini koja zahteva veštine lovaca i hrabrost konja i pasa (up. Green 1992, 46).

Posmatrajući zastupljenost ove dve vrste, izuzev razlika koje postoje između naselja u Sremu i onih u Bačkoj i Banatu, drastične razlike između naselja različitih tipova nisu zabeležene. Izuzetak je Židovar koji se prema udelu ostataka divlje svinje razlikuje i od otvorenih i od drugih utvrđenih naselja. Primećeno je, ipak, da se ostaci mrkog medveda i divljeg govečeta vezuju samo za utvrđena naselja. Iako se mali uzorci za naselja u Sremu mogu uzeti kao uzrok malog diverziteta vrsta, to nije slučaj na lokalitetu Stari vinogradi. Svakako, u pitanju je mali broj kostiju ovih životinja zbog čega se može reći da je lov vršen povremeno. Uzimajući u obzir pretpostavku da je dobar deo socioekonomskih moći bio koncentrisan u utvrđenim naseljima, da su neka od njih mogla biti naseljena življem sa većim društvenim i ekonomskim kapacitetima, kao i da su mogli postojati moćnici lokalnog ranga na nivou pojedinačnih naselja (Mihajlović 2015; 2019; Mihajlović and Janković 2019), arheozoološka slika sa pojavom divljeg govečeta i mrkog medveda samo u utvrđenim naseljima mogla bi ići u prilog toj tezi. Tome treba dodati i podatak o značajnom prisustvu krupnih mužjaka divljih svinja na Židovaru koji ukazuje na usmeren lov. S obzirom na to da je lov, a naročito na divlju svinju, karnivore i divlje goveče, bila opasna i vremenski zahtevna aktivnost, njenim praktikovanjem pojedinci su mogli dokazati svoju snagu, hrabrost i sposobnosti (Trebsche and an der Zaya 2013, 227). On je mogao imati ritualni ili simbolički karakter (Drnić 2020, 67), a percepcija životinja u kulturnom i društvenom životu se mogla odražavati u njihovoj ekonomskoj ulozi (Seetah 2005, 6). Zastupljenost skeletnih elemenata i tragovi kasapljenja na kostima većine vrsta divljih životinja ukazuje da, kao i domaće životinje, predstavljaju otpad od kasapljenja i konzumacije, što je slučaj i na srednjeevropskim lokalitetima (Trebsche and an der Zaya 2013, 217), dok je o njihovom značaju i značenju koje su imale kao žive nemoguće detaljnije govoriti.

U literaturi koja tretira kasnolatenski period na prostoru južnopanonskog Podunavlja, arheološki nalazi koji se dovode u vezu sa lovom su veoma retki. Uglavnom je reč o strelicama, ostacima tobolaca i kopljima, što su predmeti koji su mogli biti i deo naoružanja. Određivanje funkcije arheoloških artefakata je jedan od problema koji doprinosi nedovoljnom poznavanju lovne opreme, čemu treba dodati i odsustvo interesovanja za ovu temu. Ukoliko se uzmu u obzir navodi klasičnih autora o tehnikama lova tzv. keltskih zajednica, treba računati na upotrebu zamki, mreža i delova ratničkog naoružanja (up. Green 1992, 55–60).

Zaključak

Tokom kasnog latena, u južnopanonskom Podunavlju lov je u većini naselja predstavljao regularnu aktivnost. Pretpostavka je da razlike u zastupljenosti divljih životinja u naseljima u Bačkoj i Banatu i onih u Sremu nisu posledica izrazitih razlika u dostupnosti resursa, već pre drugačijih ekonomskih/društvenih strategija, iako su razlike u izgledu pejzaža mogle postojati i biti jedan od faktora koji je doprineo zabeleženoj arheozoološkoj situaciji. Visok udeo divljači nije ograničen na naselja utvrđenog karaktera, budući da se javlja i na lokalitetu Stari vinogradi. Međutim, ostaci divljeg govečeta i mrkog medveda koji su zabeleženi samo u utvrđenim naseljima, kao i usmerenost lova na krupne mužjake divlje svinje na Židovaru, mogu ići u prilog tezi o življu sa većim društvenim i ekonomskim kapacitetima u utvrđenim naseljima.

Na istovremenim srednjeevropskim nalazištima, velika zastupljenost divljih životinja nije uobičajena pojava, dok se na nekim, prostorno bliskim lokalitetima u Rumuniji, beleži slična arheozoološka situacija, koja se tumači kao pokazatelj prisustva elite. Iako je takva interpretacija moguća i za kasnolatska nalazišta u južnopanonskom delu Podunavlja, kao potencijalni uzroci mogu se navesti i krizna vremena i „odliv“ domaćih životinja. Neophodno je imati u vidu da nisu isti uzroci morali dovesti do zabeležene arheozoološke slike na svim lokalitetima. Naime, iako je u pitanju period tek nešto duži od jednog veka, kasni lateni su vreme dinamičnih i promenljivih unutrašnjih i spoljnih odnosa, što su okolnosti koje su mogle rezultirati i promenama u strategijama preživljavanja. Tome treba dodati nemogućnost izdvajanja faunalnog materijala prema horizontima trajanja naselja, zbog čega se iz vida gube promene do kojih je moglo doći tokom vremena, a umnožavaju se faktori koji su uticali na stvaranje zatečenog arheozoološkog zapisa. Uz to, analizirani životinjski ostaci potiču samo sa dela istraženih površina naselja, ali, iako ne pružaju pun potencijal za razumevanje ekonomskih i društvenih praksi, rezultati sprovedenih istraživanja jesu reprezentativni i relevantni.

Sa ciljem boljeg razumevanja lovnih strategija, kao i uzroka koji su doveli do deponovanja ostataka divljih životinja, potrebno je preciznije hronološko pozicioniranje faunalnih uzoraka, prostorne analize unutar pojedinačnih naselja i komplementarne analize materijala iz utvrđenih i obližnjih otvorenih naselja. Shvatanju značaja i značenja divljih vrsta, kao i ulogama i odnosima koji su uspostavljeni za njihovog života, doprinele bi analize grupa povezanih kostiju, ostataka iz grobnih konteksta, artefakata napravljenih od ostataka divljih životinja, kao i fizičko-hemijske analize (up. Radišić 2017) od kojih se neke i sprovede unutar projekta u čijim je okvirima ovaj rad nastao (v. Vuković et al. 2023). Budući da arheološki materijal za sada ne pruža gotovo nikakva saznanja o lovnim praksama, dalja istraživanja bi trebalo usmeriti kako na predmete od metala, tako i na predmete od drugih materijala (npr. tegovi za mreže, projektili od kosti, litika), a prilikom interpretacija imati u vidu mogućnost upotrebe za lov.

Reference

- Blažić, Svetlana. 1978. „Ostaci faune u keltskom oppidumu kod Bačke Palanke“. *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* VI–VII: 13–16.
- Blažić, Svetlana. 1992. „Faunal remains in celtic fortresses and indigenous settlements“. *Balkanica* 23: 401–406.
- Blažić, Svetlana. 1994. „Ostaci konja iz gvozdenog doba u jugoslovenskom Podunavlju“. U *Kulture gvozdenog doba jugoslovenskog Podunavlja*, uredio Nikola Tasić, 163–169. Beograd: SANU.
- Blažić, Svetlana. 1995. „Ostaci životinjskih vrsta sa lokaliteta na trasi auto-puta kroz Srem“. U *Arheološka istraživanja duž auto-puta kroz Srem*, uredio Zoran Vapa, 321–346. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Blažić, Svetlana. 2005a. *Fauna arheoloških lokaliteta u Vojvodini*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.
- Blažić, Svetlana. 2005b. „Fauna lokaliteta Kale – Krševica“. *Zbornik Narodnog muzeja* 18(1): 263–290.
- Blečić Kavur, Martina i Boris Kavur. 2010. „Grob 22 iz beogradske nekropole Karaburma: retrospektiva i perspektiva“. *Starinar* 60: 57–84. <https://doi.org/10.2298/STA1060057B>
- Bökönyi, S. 1974. *History of domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. Budapest: Akadémiai Kiadó. doi:10.1017/S0079497X00011051
- Bottema, Sytze and Barbara Ottaway. 1982. „Botanical, malacological and archaeological zonation of settlement deposits at Gomolava“. *Journal of Archaeological Science* 9: 221–246. [https://doi.org/10.1016/0305-4403\(82\)90020-6](https://doi.org/10.1016/0305-4403(82)90020-6)
- Božič, Dragan. 1981. „Relativna kronologija mlajše železne dobe v jugoslovanskem Podonavju“. *Arheološki vestnik* 32: 315–336.
- Božič, Dragan. 2008. *Late La Tène – Roman cemetery in Novo mesto. Ljubljanska cesta and Okrajno glavarstvo*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.
- Brukner, Olga. 1995. „Domorodačka naselja“. U *Arheološka istraživanja duž autoputa kroz Srem*, uredio Zoran Vapa, 91–136. Novi Sad: Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture.
- Clason, Anneke. 1979. „The farmers of Gomolava in the Vinca and La Tene period“. *Rad vojvođanskih muzeja* 25: 60–114.
- deFrance, Susan. 2009. „Zooarchaeology in Complex Societies: Political economy, Status and Ideology“. *Journal of Archaeological Research* 17: 105–168. <https://doi.org/10.1007/s10814-008-9027-1>
- Dizdar, Marko. 2001a. *Latenska naselja na vinkovačkom području: Tipološko-statistička obrada keramičkih nalaza*. Zagreb: Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Dizdar, Marko. 2001b. „Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području“. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 18: 103–134.
- Dizdar, Marko. 2012. „The Archaeological Background to the Formation of Ethnic Identities“. In *The Archaeology of Roman Southern Pannonia: The state of research and selected problems in the Croatian part of the Roman province of Pannonia*, edited by Branka Migotti, 117–136. London: BAR International Series.

- Dizdar, Marko. 2016. „Late La Tène Settlements in the Vinkovci region (Eastern Slavonia, Croatia): centres of trade and Exchange“. In *Boii–Taurisci*, edited by Maciej Karwowski and Peter C. Ramsel, 31–48. Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Dizdar, Marko and Asja Tonc. 2013. „Finds of fibulae from 1st century BC in Croatia: Trade and exchange between Eastern Alps, the Danube and the northern Adriatic area before and during Roman conquest“. In *Relations Abroad Brooches and Other Elements of Dress as Sources for Reconstructing Interregional Movement and Group Boundaries from the Punic Wars to the Decline of the Western Roman Empire*, edited by Gerald Grabherr, Barbara Kainrath and Thomas Schierl, 50–75. Innsbruck: University Press.
- Dizdar, Marko and Ivan Radman-Livaja. 2015. „Continuity of the Late La Tène warrior elite in the Early Roman Period in the south-eastern Pannonia“. In *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas Band 79*, edited by Herausgegeben von Stefanie Wefers, Maciej Karwowski, Janine Fries-Knoblach, Peter Trebsch and Peter C. Ramsel, 209–227. Archäologische Fachliteratur.
- Dizdar, Marko and Ivan Drnić. 2018. „Segestanski ratnici – Nalazi naoružanja i konjske opreme latenske kulture iz Siska“. U *Segestika i Siscija – Od ruba imperija do provincijskog središta*, uredio Ivan Drnić, 63–108. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- Domić Kunić, Alka 2006. „Bellum Pannonicum (12–11 pr. Kr.). Posljednja faza osvajanja južne Panonije“. *Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb* 39: 59–164.
- Drnić, Ivan. 2019. „Late Iron Age rural settlements in southern Pannonia“. In *Rural Settlement – Relating Building, Landscape and People in European Iron Age*, edited by Dave Cowley, Manuel Fernández-Götz, Tanja Romankiewicz and Holger Wendling, 173–178. Leiden: Sidestone Press.
- Drnić, Ivan 2020. „Lov“. U *Segestika i Siscija – naselje s početka povijesti*, uredio Ivan Drnić, 67–69. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu.
- El Susi, Georgeta. 1996. *Vânători, pescari și crescători de animale în Banatul milenilor VI î.Ch. – I d.Ch.* Timișoara: Editura Mirton.
- El Susi, Georgeta. 1997. „The evolution of animal husbandry during Iron Age in Banat. Archaeological researches in South-West Romania“. In *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, edited by Petre Roman and Ioan Carol Opris, 628–641. Bucharest: I. Vavila Edinf.
- Egri, Mariana. 2014. „Enemy at the gates? Interactions between Dacians and Romans in the 1st century AD“. In *The Edges of the Roman World*, edited by Marko A. Janković, Vladimir Mihajlović and Staša Babić, 172–193. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Egri, Mariana. 2016. „The Beograd 4 Horizon in the Scordiscian environment. Chronological delimitation and interpretation“. In *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin*, edited by Sándor Berecki, 339–355. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Egri, Mariana. 2018. „Contact Zones and Negotiated Peripherality – Meanings and Functions in the Eastern Carpathian Basin during the Late Iron Age“. In *Iron Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureș, 13–15 October 2017*, edited by Sándor Berecki, Aurel Rustoiu and Mariana Egri, 99–117. Cluj-Napoca: Editura Mega.

- Egri, Mariana. 2019. *Connectivity and Social Dynamics in the Carpathian Basin (1st century BC–1st century AD)*. Cluj-Napoca: Mega Publishing House. <http://pi.lib.uchicago.edu/1001/cat/bib/12548655>
- Ferencz, Iosif Vasile and Lucian Dan Vaida. 2010. „Middle La Tène arrowheads for Transylvania“. In *Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureş, 9–11 October 2009*, edited by Sándor Berecki, 309–119. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Gabrovec, Stane i Borivoj Čović. 1987. „Zaključna razmatranja“. U *Praistorija Jugoslovenskih zemalja V: željezno doba*, uredio Alojz Benac, 901–928. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja.
- Grayson, Donald. 1984. *Quantitative Zooarchaeology – topics in the analysis of archaeological faunas*. Orlando: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/C2009-0-21855-1>
- Green, Miranda. 1992. *Animals in Celtic Life and Myth*. London: Routledge.
- Groot, M. 2018. Animals and animal husbandry“. In *The Oxford Handbook of the European Iron Age*, edited by Colin Haselgrove, Katharina Rebay-Salisbury and Peter S. Wells, 1–19. Oxford: Oxford University Press.
- Hansen, Leif Wiesbaden. 2013. „Hunting in the Hallstatt period – The example of the Eberdingen-Hochdorf 'princely grave'“. In *Hunting in northern Europe until 1500 AD, Old traditions and regional developments, continental sources and continental influences*, edited by Oliver Grimm and Ulrich Schmölcke, 239–258. Neumunster: Wachholtz Verlag.
- Jovanović, Borislav. 1974. „Mlađe gvozdeno doba“. U *Praistorija Vojvodine*, uredili Bogdan Brukner, Borislav Jovanović i Nikola Tasić, 277–316. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine i Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Jovanović, Borislav. 1987. „Istočna grupa“. U *Praistorija jugoslavenskih zemalja V: željezno doba*, uredio Alojz Benac, 815–854. Sarajevo: Akademija znanosti i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za balkanološka ispitivanja.
- Jovanović, Borislav. 2009. „Late La Tène Unfortified Settlements in the Surrounding of Gomolava“. *Rad Muzeja Vojvodine* 51: 91–102.
- Jovanović, Borislav. 2018. *Early la Tène Pećine Necropolis*. Belgrade: Institute of Archaeology.
- Jovanović, Borislav i Marija Jovanović. 1988. *Gomolava, naselje mlađeg gvozdenog doba*. Novi Sad, Beograd: Vojvođanski muzej, Arheološki institut.
- Jovanović, Marija. 2004. „Žitarice u praistoriji u Podunavlju i na Balkanskom poluostrvu“. *Rad muzeja Vojvodine* 46: 101–127.
- Jovanović, Marija. 2008. „Utvrđeno kasnolatensko utvrđenje Čarnok kod Vrbas (pregled istraživanja od 1984. do 2007. godine)“. *Rad Muzeja Vojvodine* 50: 61–78.
- Jovanović, Marija. 2009. „Gomolava – zanatski centar Skordiska“. *Rad Muzeja Vojvodine* 51: 117–135.
- Jovanović, Marija. 2011. „Secrets of the baskets from Čarnok of Vrbas“. *Rad Muzeja Vojvodine* 53: 127–132.
- Jovanović, Marija. 2012. „Stratigrafija keltskog naselja Čarnok u Bačkoj“. *Rad Muzeja Vojvodine* 54: 63–75.
- Kavur, Boris and Mitja Guštin. 2011. „Contribution to chronology“. In *The Eastern Celts– The Communities Between The Alps and The Black Sea*, edited by Mitja Gu-

- štin and Miloš Jevtić, 129–130. Koper, Beograd: Univerza na Promorskem, Univerzitet u Beogradu.
- Kurek, Przemysław, Łukasz Piechnik, Blanka Wiatrowska, Agnieszka Wazna, Krzysztof Nowakowski, Xosé Pardavila, Jan Cichocki and Barbara Seget. 2022. „Badger *Meles meles* as Ecosystem Engineer and Its Legal Status in Europe“. *Animals* 12: 898–917. <https://doi.org/10.3390/ani12070898>
- Ljuština, M. 2014. „La Tène Settlement Židovar near Vršac, Serbia“. In *The Clash of Cultures? The Celts and the Macedonian World*, edited by Mitja Guštin and Wolfgang David, 217–224. Manching: Kelten Römer Museum Manching.
- Ljuština, Marija and Miloš Spasić. 2016. „Brothers-In-Shears in the Afterlife: La Tène Warrior Panoply and Chronology at Belgrade–Karaburma“. In *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceeding of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8–10 October 2015*, edited by Sándor Berecki, 325–338. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Ljuština, Marija i Teodora Radišić. 2018. „Latensko poljoprivredno oruđe od gvožđa u Vojvodini“. *Glasnik Spiskog arheološkog društva* 34: 153–173.
- Ljuština Marija and Teodora Radišić. 2021. „Romani Ante Portas? La Tène Populations in the Serbian Part of the Danube Basin in the 1st Century BC and their Response to Roman Presence“. In *Archaeology of Crisis*, edited by Staša Babić, 119–132. Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Majnarić-Pandžić, Nives. 1984. „Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji“. *Opuscula archaeologica* 9: 23–34.
- Márton, András. 2002. „Roman Burial with a Weapon from the Bécsi Road Cemetery (Aquincum-Budapest)“. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 2002: 117–152.
- Mihajlović, Vladimir. 2012. „Kasnolatenska i ranorimska zemljoradnja na zapadnom Balkanu: pregled arheoloških podataka“. U *Vojvodanski prostor u kontekstu evropske istorije*, uredio Vladan Gavrilović, 17–38. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Mihajlović, Vladimir. 2015. „Problem kulturnih odnosa lokalnih zajednica i rimske države: studija slučaja na prostoru pripisanom Skordiscima“ Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Mihajlović, Vladimir. 2019. *Skordisci između antičkih i modernih tumačenja: pitanje identiteta u (proto)istoriji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Mihajlović, Vladimir and Marko Janković. 2021. „Neither ‘Celtic’ Nor ‘Dacian’: The Site of Židovar at the Edges of La Tène, Carpathian and Roman Worlds“. *Etnoantropološki problemi* 16 (3), 795–833. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i3.8>
- Milosavljević, Monika. 2019. „Evidencija o životinjama u srednjem veku unutar kulturno-istorijske paradigme“. *Etnoantropološki problemi* 14 (3): 833–859. <https://doi.org/10.21301/eap.v14i3.5>
- Mladenović, Ognjen, Mladen Jovičić i Ilija Danković. 2019. „Naselje Skordiska na lokalitetima Rit i Nad Klepečkom“. U *Viminacijum u praistoriji – iskopavanja 2005–2015*, uredili Aleksandar Kapuran, Aleksandar Bulatović, Snežana Golubović i Vojislav Filipović, 177–223. Beograd: Institut za arheologiju.
- Paulsen, Harm. 2013. „Form Stone Age hunting bow to medieval weapon of wars – Selected examples of bows and arrows in the North“. In *Hunting in northern Europe*

- until 1500 AD, *Old traditions and regional developments, continental sources and continental influences*, edited by Oliver Grimm and Ulrich Schmölcke, 185–206. Neumunster: Wachholtz Verlag.
- Popović, Petar. 1992. „Skordisci od pada Makedonije do rimskog osvajanja“. U *Skordisci i starosedeooci u Podunavlju*, uredio Nikola Tasić, 95–110. Beograd: SANU, Balkanološki institut.
- Popović, Petar. 2011. „Late Iron Age ritual pits at Kale-Krševica (southeastern Serbia)“. In *The Eastern Celts: the Communities between the Alps and the Black Sea*, edited by Mitja Guštin and Miloš Jevtić, 151–162. Koper, Beograd: Univerza na Primorskem.
- Potrebica, Hrvoje and Marko Dizdar. 2012. „Celts and La Tène Culture — a view from the periphery“. In *Die erfundenen Kelten. Mythologie eines Begriffes und seine Verwendung in Archäologie, Tourismus und Esoterik. Interpretierte Eisenzeiten. Tagungsbeiträge der 4. Linzer Gespräche zurinterpretativen Eisenzeitarchäologie, studien zur Kulturgeschichte Oberösterreich 31*, edited by Raimund Karl, Jutta Leskovar and Stefan Moser, 165–172. Linz: Oberösterreichischen Landsmuseum.
- Radišić, Teodora. 2015. „Korišćenje životinjskih resursa u mlađem gvozdenom dobu – fauna iz zatvorenih celina sa lokaliteta ‘Stari vinogradi’ u Čurugu“ Master rad. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Radišić, Teodora. 2016. „Životinje u ekonomiji latenskog naselja na nalazištu ‘Stari vinogradi’ u Čurugu“. *Arhaika* 4: 63–84.
- Radišić, Teodora. 2017. „Arheologija pejzaža kasnog latena južne Panonije: perspektive i mogućnosti analiza stabilnih izotopa“. *Etnoantropološki problemi* 12(3): 749–765. <https://doi.org/10.21301/EAP.V12I3.4>
- Radišić, Teodora. 2020. „Zooarchaeological research of the Late La Tène period in Serbia: an overview of the data“. In *Animal husbandry and hunting in Central and Western Balkans through time*, edited by Nemanja Marković and Jelena Bulatović, 119–129. Oxford: Archaeopress.
- Radišić, Teodora. 2022. „Ekonomija u kasnom latenu južnopanonskog Podunavlja: arheozoološki pristup“ Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Radišić, Teodora and Marija Ljuština. 2020. „Animal Husbandry and Hunting in Late La Tène Settlement at the Site of Židovar, Banat, Serbia, Demonstrated by Results of Analysis of Animal Remains from 1977 Excavation Campaign“. *Istros* XXVI: 293–333.
- Radman Livaja, Ivan. 2001. „Rimski projektili iz arheološkog muzeja u Zagrebu“. *Vesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* XXXIV: 123–152.
- Reitz, Elisabeth and Elisabeth Wing. 2008. *Zooarchaeology*. Cambridge: University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511841354>
- Rustoiu, A. and Ferencz, I. V. 2019. Dacian Fortified Settlements in the Iron Gates Region during the 1st c.BC and their Warrior Elites, in *Border guards of the passes, from the fortresses and the graves: the Bronze and Iron Ages, Proceedings of the 17th international colloquium of funerary archaeology, Târgu Jiu, Gorj County (Romania), 4th–7th October 2018*, edited by. Valeriu Sirbu, Christian Schuster and Dumitru Hortopan. Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei “Carol I”.
- Saliari, Konstantina and Peter Trebsche. 2023. „Cattle make the Difference: Variations and Developments of Animal Husbandry in the Central European La Tène Culture“. *Animals* 13: 1847–1881. <https://doi.org/10.3390/ani13111847>

- Stojanović, Ivana i Jelena Bulatović. 2013. „Arheozoološka istraživanja mlađe praistorije na teritoriji Srbije“. U *Bioarheologija na Balkanu. Bilans i perspektive*, uredile Nataša Miladinović-Radmilović i Selena Vitezović, 13–24. Beograd, Sremska Mitrovica: Srpsko arheološko društvo, Blago Sirmijuma.
- Tarcan, C. and Luminita Bejenaru. 2001. „The Importance of Domestic Mammals during the La Tène Period in Romania“. *Archaeofauna* 10: 7–23.
- Todorović, Jovan. 1972. *Praistorijska Karaburma I: nekropola mlađeg gvozdenog doba*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Todorović, Jovan. 1974. *Skordisci: istorija i kultura*. Novi Sad, Beograd: Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Trebsche, Peter. 2014. „Size and economic structure of La Tene period lowland settlements in the Austrian Danube Region“. In *Produktion–Distribution–Ökonomie. Siedlungs-und Wirtschaftsmuster der Latènezeit*, edited by Sabine Hornung, 341–373. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Trebsche, Peter and Asparn an der Zaya. 2013. „Hunting in the Hallstatt and Early La Tene cultures: the economic and social importance“. In *Hunting in northern Europe until 1500 AD, Old traditions and regional developments, continental sources and continental influences*, edited by Oliver Grimm and Ulrich Schmölcke, 215–238. Neumunster: Wachholtz Verlag.
- Trifunović, Stanko. 2006. *Archaeological site Čurug–Stari vinogradi*. E-monografija: http://www.muzejvojvodine.org.rs/images/arheolosko_nalaziste_curug_stari_vinograd/default.html
- Trifunović, Stanko. 2014. „Čurug ‘Stari vinogradi’ – settlement between eras“. In *The Clash of the Cultures? The Celts and the Macedonian World*, edited by Mitja Guštin and Wolfgang David, 225–238. Manching: Schriften des kelten-römermuseums manching 9.
- Trifunović, Stanko i Ivana Pašić. 2003. „Stari vinogradi u Čurugu – višeslojno arheološko nalazište“. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 19: 163–290.
- Van Zeist, Willem. 2003. „Plant husbandry and vegetation of tell Gomolava, Vojvodina, Yugoslavia“. *Palaeohistoria* 43: 87–115.
- Vitezović, Selena and Christoforos Arampatzis. 2024. Introduction to *Hunting and Fishing in the Neolithic and Eneolithic: Weapons, Techniques and Prey*, edited by Selena Vitezović and Christoforos Arampatzis, ix–xiii. Oxford: Archaeopress Publishing Ltd. <https://doi.org/10.2307/jj.15136069>
- Vuković, Sonja and Dimitrije Marković. 2019. „Ostaci životinja iz horizonata mlađe praistorije na lokalitetima Nad Klepečkom i Rit“. U *Viminacijum u praistoriji – iskopavanja 2005–2015*, uredili Aleksandar Kapuran, Aleksandar Bulatović, Snežana Golubović i Vojislav Filipović, 223–248. Beograd: Institut za arheologiju.
- Vuković, Sonja, Dimitrije Marković, Teodora Mladenović, Mirko Vranić, Amalia Sabanov, Mihailo Radinović, Teodora Radišić i Ivana Živaljević. 2023. „Proučavanje konflikta i suživota ljudi i divljeg sveta u holocenu Centralnog Balkana – istraživački okvir projekta Archaeowild“. U *Bioarheologija na Balkanu. Studije iz antropologije i zooarheologije*, uredile Nataša Miladinović-Radmilović, Dragana Vulović i Selena Vitezović, 113–121. Beograd, Sremska Mitrovica: Srpsko arheološko društvo, Blago Sirmiuma.

- Wendling, Holger. 2019. „Scordiscan stronghold: A Late Iron Age multiple fortification at Bačka Palanka in northern Serbia“. In *Rural Settlement – Relating Building, Landscape and People in European Iron Age*, edited by Dave Cowley, Manuel Fernández-Götz, Tanja Romankiewicz and Holger Wendling, 233–243. Leiden: Sidestone Press.
- Žakula, Sonja i Ivana Živaljević. 2018. „Izučavanje ljudsko-životinjskih odnosa u antropologiji i arheologiji I“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LXVI* (2): 255–270. <https://doi.org/10.2298/GEI1802255Z>
- Žakula, Sonja i Ivana Živaljević. 2019. „Izučavanje ljudsko-životinjskih odnosa u antropologiji i arheologiji II“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU LXVII* (1): 153–172. <https://doi.org/10.2298/GEI1901153Z>

Teodora Radišić

Department of Archaeology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

*Hunting during the Late Iron Age
in the Region of the South Pannonian Danube Valley*

During the human history, hunting has been an important economic and social activity, requiring various techniques and hunting equipment. In the literature discussing the Late Iron Age of the South Pannonian Danube valley, the hunting strategies and the importance and meaning of wild animals are rarely discussed. In order to better understand this aspect of life, this paper reconsiders the already existing archaeo-zoological data on wild animals from the settlements, as well as the objects usually interpreted as hunting equipment, as indicators of the hunting strategies, the mode of usage and the social role of wild animals, along with the potential status differences among the settlements of the Late La Tène period.

On the grounds of the acquired data, it may be concluded that hunting was a regular activity in the majority of the Late La Tène settlements in the South Pannonian Danube valley. The differences in the frequency of wild animals in the settlements in Bačka and Banat, compared to the ones in Srem, may be interpreted as the consequence of differing economic/social strategies, and not as a sign of marked differences in the availability of resources. The results have shown that the high percentage of game animals is not restricted solely to the fortified settlements. However, the traces of aurochs and brown bear, registered only in the fortified settlements, as well as the preference towards hunting large wild boar males registered at Židovar, may be the indicators of the groups of inhabitants with higher social and economic capacities situated in the fortified sites. Although on the central European sites of the same period the high frequency of wild animals is not a common trait, on a number of spatially close sites in Romania a

similar archaeo-zoological situation is registered and interpreted as the indicator of the presence of the elites. This interpretation is plausible, but it should also be taken into account that in the case of the settlements analyzed in this paper other potential causes may be cited, such as the times of crisis and the decrease in the number of the domesticated animals. This interpretation is plausible, but it should also be taken into account that in the case of the settlements analyzed in this paper other potential causes may be cited, such as the times of crisis and the decrease in the number of the domesticated animals visible in the archaeo-zoological assemblages. It is necessary, however, to bear in mind that the registered archaeo-zoological situation need not be explained by the same reasons on all the sites. Namely, although the period in question spans just over one century, the Late La Tène is the time of dynamic and perpetually changing internal and external relations, causing the changes in the subsistence strategies as well. The data on the hunting equipment is very scarce. Since very few finds are associated to these activities, it is necessary to conduct more detailed specialized studies, not only of the metal objects, but also of the ones made of other material, that may be associated to the hunting practices (e.g. net weights, bone and lithic projectiles).

Keywords: hunting, wild animals, hunting equipment, La Tène, the Danube valley, economy, settlements

Chasse à l'âge du fer récent dans le bassin du Danube sud-pannonien

La chasse présentait tout au long de l'histoire humaine une activité économique et sociale importante pour laquelle différentes techniques et équipement de chasse ont été développés. L'étude de ces aspects contribue à la compréhension des stratégies de survie, de l'économie, de l'organisation sociale et des relations avec l'environnement. On connaît très peu les pratiques de chasse, l'importance et la signification des animaux sauvages dans l'âge de fer récent dans le bassin du Danube sud-pannonien. Pour mieux comprendre cet aspect de vie, l'article examine les données archéozoologiques sur les animaux sauvages provenant des sites d'habitat, ainsi que les objets interprétés dans la littérature comme des éléments de l'équipement de chasse. En tenant compte de la quantité modeste des trouvailles d'équipement de chasse, une plus grande partie de l'article est consacrée aux restes fauniques comme indicateurs des stratégies de chasse, des modes d'utilisation et du rôle social des animaux sauvages, ainsi que de potentielles différences de statut entre les habitats.

Mots-clés: chasse, animaux sauvages, équipement de chasse, la Tène, bassin du Danube, économie, habitats

Primljeno / Received: 26.06.2024.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 03.08.2024.